PRACE NAUKOWE
Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS
of Wrocław University of Economics

Nr 425

Ekonomia – finanse – bankowość

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Joanna Świrska-Korłub
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Barbara Cibis
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracenaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-579-7

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail:econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp **7**

Maria Bucka, Agata Zagórowska: Zróżnicowania wewnątrzregionalne i ich implikacje dla rozwoju województwa opolskiego. Wybrane aspekty (Intraregional differences and their implications for the development of the Opole Voivodeship. Selected aspects) 9

Anna Bruska, Iwona Pisz: Logistyka a zarządzanie cyklem kapitału pracującego – rozwiązania stosowane w skali przedsiębiorstwa (Logistics vs. working capital cycle management – solutions used in enterprise scale)... 24

Krzysztof Ćwieląg: Audyt wewnętrzny w kształtowaniu racjonalnej gospodarki finansowej jednostek samorządu terytorialnego (Internal audit in the shaping of rational financial management of self-government entities)..... 40

Adam Czerwiński: Ocena wiarygodności internetowych serwisów ubezpieczeniowych w Polsce (Credibility assessment of insurance web sites in Poland) 63

Sabina Kauf, Agnieszka Tłuczak: CSR i jego rola w generowaniu korzyści ekonomicznych – w świetle wyników badań (CSR and its importance for the financial result generating of the company – in the light of research results 73

Maja Krasucka: Przejawy finansyzacji na rynku kredytów dla MSP (The symptoms of financialization on loans market for small and medium-sized enterprises (SMEs)) 83

Marta Maciejasz-Świątkiewicz: Zachowania finansowe dzieci – problem finansów czy psychologii? Dylematy metodologiczne (Financial behaviour of children – financial or psychological problem? Methodological dilemma).... 101

Jarosław Olejniczak: Znaczenie udziałów w podatkach stanowiących dochody budżetu państwa dla budżetów gmin miejskich województwa dolnośląskiego w latach 1996-2014 (Significance of share in state income taxes for the budgets of municipalities of the Lower Silesia Voivodeship in the years 1996-2014) 111

Jacek Pieczonka: Jakość życia na obszarach wiejskich według młodzieży w kontekście podejmowania decyzji o miejscu rozpoczęcia aktywności zawodowej (Quality of life in rural areas according to young people in the context of making decisions about the place of studying and starting professional activity) 125

Johannes Platje, Robert Poskart, Diana Rokita-Poskart: Źródła finansowania wydatków konsumpcyjnych studentów opolskiego ośrodka akademickiego (Sources of financing of consumption expenditure of students from Opole academic centre)..... 141
Mariola Willmann: Odwrócony kredyt hipoteczny jako źródło uposażenia emerytalnego (Reverse mortgage as a source of pension equipment)..... 152

Wstęp

Tytuł niniejszego zeszytu Prac Naukowych „Ekonomia – finanse – bankowość" sugeruje, że artykuły w nim opublikowane dotyczą szerokiego spektrum zagadnień. Autorzy skorzystali z potencjału wynikającego z takiego sfomułowania tytułu i opracowali zestaw artykułów związanych z każdym z wymienionych obszarów. Dodatkowo część prac ma charakter interdyscyplinarny, co utrudnia ich jednoznaczne zaklasyfikowanie. Ponieważ autorzy wywodzą się głównie z Uniwersytetu Opolskiego, część prezentowanych artykułów dotyczy regionu opolskiego jako obszaru badawczego.

W obrębie ekonomii mieszczą się teksty autorstwa M. Buckiej i A. Zagórowskiej, J. Pieczonki oraz J. Platje, R. Poskarta i D. Rokity-Poskart. Duża część prac dotyczy finansów, jednak odnoszą się one do różnych ich obszarów. Do obszaru tematycznego dotyczącego finansów przedsiębiorstw zaliczają się opracowania S. Kauf i A. Tłuczak, A. Bruskiej i I. Pisz oraz M. Krasuckiej. Druga grupa zagadnień w obrębie finansów dotyczy finansów publicznych i samorządowych. W tym nurcie mieszczą się prace K. Ćwieląga i J. Olejniczaka. Kolejnym uwzględnionym w publikacji obszarem finansów są finanse osobiste, których dotyczy artykuł M. Maciejasz-Świątkiewicz. Ostatnia grupa artykułów jest poświęcona bankowości i ubezpieczeniom. Można do niej zaliczyć prace A. Czerwińskiego oraz M. Willmann.

Zaproponowana w niniejszych Pracach Naukowych tematyka stanowi wyraz uznania dla Pani Profesor Ewy Bogackiej-Kisiel, wieloletniego pracownika Katedry Finansów i Rachunkowości Uniwersytetu Opolskiego oraz Katedry Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Tematy zawartych w tym opracowaniu prac stanowią próbę nawiązania do szerokich zainteresowań naukowych Pani Profesor, na której pomoc i wsparcie zespół pracowników mógł liczyć zawsze, bez względu na okoliczności.

Autorzy prac zawartych w niniejszej książce mają nadzieję, że będzie ona przyczynkiem do dyskusji na szeroko zakrojone tematy z dziedziny ekonomii, finansów i bankowości. Chcieliby również, by publikacja była prezentem dla Pani Profesor Ewy Bogackiej-Kisiel, świadczącym o ich ogromnym szacunku dla Niej, a także ich wyrazem wdzięczności za Jej pracę na rzecz całego środowiska naukowego.

Marta Maciejasz-Świątkiewicz

PRACE NAUKOWE UNIWERSYTETU EKONOMICZNEGO WE WROCŁAWIU
RESEARCH PAPERS OF WROCŁAW UNIVERSITY OF ECONOMICS nr 425 • 2016

Ekonomia – finanse − bankowość

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

Marta Maciejasz-Świątkiewicz
Uniwersytet Opolski
e-mail: marta.ms@uni.opole.pl

ZACHOWANIA FINANSOWE DZIECI – PROBLEM FINANSÓW CZY PSYCHOLOGII? DYLEMATY METODOLOGICZNE

FINANCIAL BEHAVIOUR OF CHILDREN – FINANCIAL OR PSYCHOLOGICAL PROBLEM? METHODOLOGICAL DILEMMA

DOI: 10.15611/pn.2016.425.07

Streszczenie: Główny problem poruszony w artykule dotyczy tego, w jaki sposób badane jest uczestnictwo dzieci w rynku finansowym i ich możliwości wykazywania różnych zachowań finansowych. Niniejsze opracowanie stanowi próbę rozstrzygnięcia dylematu, czy zachowania finansowe dzieci powinny być przedmiotem badań w obrębie finansów czy raczej psychologii. Zwrócono w nim uwagę na zakres, w jakim badania takie były dotychczas prowadzone, a takżeq na to, i jakich wniosków dostarczały. W pracy przedstawiono odrębność metodologiczną badań oraz określono, jakich informacji dostarczają. Główna konkluzja opracowania sprowadza się do tego, że jakkolwiek badania zachowań finansowych dzieci w ujęciu psychologicznym i finansowym prowadzone są w inny sposób, to nie oznacza to, że są względem siebie substytucyjne, a raczej komplementarne. Artykuł ma charakter koncepcyjny i stanowi przyczynek do dyskusji dotyczącej klasyfikacji nauk behawioralnych.

Słowa kluczowe: finanse behawioralne, psychologia finansowa, finanse osobiste, zachowania finansowe.

Summary: This study is an attempt to resolve the dilemma whether the financial behaviours of children should be studied within the finance or rather psychology. In what extent studies have already been done and what conclusions have they provided? The paper presents a methodological separateness of psychological and financial research and describes what information they provide. The main conclusion of the paper is that, although the study of the financial behaviors of children are carried out in another way by psychologists and financialists, this does not mean that they are substitute, but rather complementary. The article is conceptual and is a contribution to the discussion about the classification of behavioural sciences.

Keywords: behavioural finance, financial psychology, personal finance, financial behaviour.

Nie znajduję słów, by powiedzieć dziękuję.

1. Wstęp

Zachowania finansowe są problemem nie tylko natury ekonomicznej (finansowej), ale również psychologicznej. To, jak ludzie podchodzą do pieniędzy, jak oceniają ich wartość, jakimi kryteriami się wtedy kierują, jest istotnym wyznacznikiem praktycznym dla podmiotów decydujących o wszelkich zmianach w systemie pieniężnym. Zachowania finansowe, które kształtują się już w dzieciństwie, mogą wywoływać skutki dla innych zachowań pojawiających się na kolejnych etapach życia. Problem zachowań finansowych ma charakter interdyscyplinarny, ponieważ poddawane są one analizie w ramach zarówno nauk ekonomicznych, jak i nauk humanistycznych, w tym psychologii czy socjologii. W obrębie tych dyscyplin na szczególną uwagę zasługują finanse behawioralne i psychologia finansowa, które z założenia zajmują się analizą zachowań finansowych, w tym − potencjalnie − dzieci.

Główny problem poruszony w niniejszej pracy dotyczy tego, w jaki sposób badane jest uczestnictwo dzieci w rynku finansowym i ich możliwości wykazywania różnych zachowań finansowych. Czy istnienie na rynku takiego podmiotu, jakim są dzieci, sprawia, że analiza ich zachowań finansowych powinna być dokonywana odrębnie lub innymi metodami, jakich informacji dostarcza ta analiza dla kreatorów rynku finansowego? Głównym celem pracy jest w związku z tym odpowiedź na pytanie, czy można wykazać specyfikę badań nad zachowaniami finansowymi dzieci w ramach finansów i psychologii, a także na pytanie, na czym ona polega.

2. Finanse behawioralne a psychologia finansowa – podobieństwa i różnice

Zachowaniami finansowymi w obrębie nauk ekonomicznych zajmują się przede wszystkim finanse, a w szczególności – finanse behawioralne, natomiast w obrębie psychologii jest to psychologia finansowa. W odniesieniu do finansów behawioralnych pojawia się problem pojęciowy. Przede wszystkim ich wyodrębnianie nie jest konsekwentne w kontekście teoretycznej odrębności ekonomii i finansów. T. Zaleśkiewicz pisze wprost: „finanse behawioralne stanowią tę część ekonomii behawioralnej, która dotyczy zachowań inwestorów na rynku kapitałowym" [Zaleśkiewicz 2013, s. 34]. Sugeruje tym samym, że finanse są częścią ekonomii. A przecież dostępna klasyfikacja dyscyplin naukowych dość jednoznacznie oddziela od siebie ekonomię i finanse, traktując je jednocześnie jako nauki ekonomiczne [Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8.08.2011 r. …]. Jednakże, jeśli potraktować zachowania finansowe, które są przedmiotem badań w ramach finansów behawioralnych, jako szczególny rodzaj zachowań ekonomicznych, to można uwzględnić je w mikroekonomii behawioralnej, która zajmuje się „sposobem podejmowania decyzji indywidualnych (konsumenckich, pracowniczych, finanso-

wych i przedsiębiorstw)" [Maciejasz-Świątkiewicz, Musiał 2014, s. 42]. Drugim problemem związanym z klasyfikacją finansów behawioralnych jest to, że są one traktowane bardzo wąsko, gdyż zgodnie z m.in. przytoczoną wcześniej definicją zajmują się one opisywaniem praw, jakimi powinni się kierować inwestorzy. A przecież finanse jako dyscyplina w ujęciu podmiotowym zajmują się znacznie szerszą grupą podmiotów. Finanse inwestorów giełdowych to tylko niewielka część zagadnień, jakimi zajmują się finanse. Również w ujęciu przedmiotowym finanse nie obejmują wyłącznie zachowań inwestycyjnych. Uwzględniają wszelkiego rodzaje transakcje o charakterze ekwiwalentnym, nieekwiwalentnym (transfery, takie jak podatki), a także pożyczki. Biorąc pod uwagę te kwestie, należy stwierdzić, że dotychczasowe podejście do finansów behawioralnych jest nieadekwatne do ogromnego potencjału tkwiącego w tej dyscyplinie [Maciejasz-Świątkiewicz, Musiał 2014, s. 43-44]. Zatem bardziej adekwatna jest definicja przedstawiona przez S. Flejterskiego, zgodnie z którą finanse behawioralne badają „rzeczywisty sposób postępowania ludzi w stosunku do ich finansów, a ściślej, sposób, w jaki psychika wpływa na poszczególne decyzje finansowe" [Flejterski 2007, s. 115]. Takie podejście daje znacznie większe możliwości badania i poznania zachowań finansowych.

Dyscypliną, która może być traktowana jako równoważna w obrębie psychologii finansom behawioralnym, zdaje się być psychologia finansowa. Potwierdza to przedstawiona przez S. Flejterskiego systematyka nauk w ramach ekonomii behawioralnej, w której traktuje on finanse behawioralne jako równoważne właśnie psychologii finansowej [Flejterski 2009, s. 533]. G. Wąsowicz-Kiryło definiuje ją jako (sub)dziedzinę nauki, której celem jest opisywanie, wyjaśnianie i przewidywanie jawnych i ukrytych zachowań finansowych, nakierowanych na pozyskiwanie, dysponowanie, ochronę i pomnażanie pieniędzy oraz aktywności poznawcze i procesy motywacyjno-emocjonalne im towarzyszące [Wąsowicz-Kiryło 2008, s. 21]. Z tak sformułowanej definicji wyłaniają się obszary psychologii dotyczące konkretnych zachowań finansowych, takie jak: psychologia pieniądza, psychologia zaciągania zobowiązań, psychologia ubezpieczeń, psychologia oszczędzania, psychologia płacenia podatków oraz psychologia inwestowania. Ten ostatni dział psychologii jest przez psychologów negowany ze względu na brak rzetelnych badań z tego zakresu [Wąsowicz-Kiryło 2008, s. 16]. W rzeczywistości opis tego działu jest zbieżny z definicją finansów behawioralnych, a zatem można byłoby uznać istniejące badania jako stanowiące dorobek właśnie psychologii inwestowania. Kolejny problem klasyfikacyjny dotyczy opisu metodologicznego finansów behawioralnych, który zawarty został w tab. 1. Wynika z niego, że specyfika finansów behawioralnych jest bliższa ekonomii, głównie ze względu na to, że w badaniach uwzględnia się wyłącznie osoby dorosłe, które traktowane są jako uczestnicy rynku. Natomiast dzieci czy młodzież albo w ogóle nie są postrzegani jako decydenci, albo brani są pod uwagę tylko w ograniczonym zakresie.

Tabela 1. Porównanie finansów behawioralnych i psychologii finansowej

	Finanse behawioralne	Psychologia finansowa
Przedmiot badań	Zachowania inwestycyjne i ich konsekwencje dla rynku	Zachowania finansowe (w tym inwestycyjne)
Podmiot badań	Osoby dorosłe	Dzieci, młodzież, osoby dorosłe
Dominujące metody badań	Eksperyment	Eksperyment, wywiad, obserwacja, metody psychometryczne

Źródło: [Wąsowicz-Kiryło 2008, s. 21].

Kwestie ograniczonego postrzegania dzieci jako obiektu badań wynikają z założenia towarzyszącego naukom ekonomicznym: że podmiotem gospodarującym jest każda jednostka ekonomiczna, która podejmuje autonomiczne decyzje o zastosowaniu rzadkich dóbr, będących jej własnością [Klimczak 2011, s. 40]. Ponieważ w sensie ekonomicznym i prawnym dziecko nie może uchodzić za w pełni autonomiczną jednostkę, jest ono pomijane jako obiekt badań. Psychologia nie wprowadza takich ograniczeń. W jej ramach każdy podmiot przejawia zachowania, które są interesującym przedmiotem badań. Ten element stanowi argument za tym, że finanse behawioralne są dyscypliną wywodzącą się raczej z ekonomii niż z psychologii. Ponadto w ramach finansów behawioralnych wskazuje się na eksperyment jako wyłączną metodę badawczą. Takie podejście czyniłoby z nich finanse eksperymentalne, podczas gdy w rzeczywistości są również inne metody pomiaru zachowań, np. obserwacje [Bąbel, Suchowiejska, Ostaszewski 2010, s. 23-24]. Psychologia finansowa z kolei czerpie całe bogactwo metod badawczych z psychologii jako nauki społecznej.

Nie ulega jednak wątpliwości, że obie te dyscypliny są ze sobą powiązane, gdyż stanowią połączenie finansów i psychologii, tyle że z różnym naciskiem kładzionym na każdą z nich. Można więc stwierdzić, że finanse behawioralne są dyscypliną finansową z elementami psychologii, natomiast psychologia finansowa jest dyscypliną psychologii z elementami finansów. Jest to oczywiście stwierdzenie niezobowiązujące i niemające żadnej rangi formalnej. Aby ukazać różnice w sposobie prowadzenia badań w obrębie tych dwóch dyscyplin, w dalszej części opracowania zostaną przedstawione przykłady badań dotyczących zachowań finansowych dzieci w ujęciu psychologicznym i finansowym.

3. Zachowania finansowe dzieci w świetle wybranych badań psychologicznych

Problem zachowań finansowych dzieci jest uwzględniany w ramach badania tzw. socjalizacji ekonomicznej i jako taki stanowi wspólny obszar badawczy w ramach psychologii i socjologii. Dzieci w wieku przedszkolnym mają już pierwsze kontakty z nimi. Przez obserwację zachowań dorosłych oraz różnego typu doświadcze-

nia własne uczą się schematów oceny wartości oraz skryptów postępowania z nimi. U dzieci w wieku przedszkolnym następuje dynamiczny rozwój procesów poznawczych i emocjonalnych. Bardziej rozwinięty jest też u nich stopień przetwarzania pojęć, większa jest również zdolność rozumienia rzeczywistości i wglądu w jej nowe wymiary. Skrypty i schematy to struktury poznawcze, które ułatwiają przetwarzanie informacji, identyfikację obiektów i rozumienie zdarzeń, a także wpływają na formułowanie planów i podejmowanie działań. Dzieci w wieku przedszkolnym już od trzeciego roku życia potrafią formułować skrypty na temat sporego zakresu czynności codziennych. Wraz z wiekiem istota skryptów zmienia się w różny sposób. Przede wszystkim stają się one bardziej rozbudowane i szczegółowe [Schaffer 2005, s. 273]. Ciekawym zagadnieniem badawczym jest to, czy dzieci postrzegają pieniądze w taki sam sposób, jak dorośli, czy schematy i skrypty związane z nimi są już wykształcone (a przede wszystkim, jak szczegółowy jest ich poziom), jakimi kryteriami kierują się przy ocenie wartości pieniędzy, na co zwracają większą, a na co mniejszą uwagę, jakie zachowania finansowe i w którym momencie życia podejmują. Badania dotyczące tej problematyki mają głównie formę eksperymentów i wywiadów. Służą między innymi określeniu różnych faz posługiwania się pieniądzem. Tak jest w przypadku badań A. Straussa [Strauss 1952], który badał dzieci w wieku 4,5-11,5 roku życia i na tej podstawie określił 9 etapów rozumienia roli pieniądza. Podobny zakres tematyczny miały badania A. Berti i A. Bombi [Berti, Bombi 1981]. Objęły one dzieci w wieku 3-8 lat i pozwoliły określić 5 poziomów rozumienia znaczenia pieniędzy. Oba te badania prowadzono w formie wywiadów.

Pewna grupa badań dotyczy umiejętności posługiwania się pieniędzmi przez dzieci w różnym wieku. W tym nurcie mieści się m.in. badanie M. Kulisiewicz [Kupisiewicz 2004], które objęło m.in. 700-osobową grupę dzieci w normie intelektualnej w wieku od 5 do 9 roku życia. Badanie to pokazało, że już nawet najmłodsze dzieci dobrze radziły sobie z rozpoznawaniem banknotów i monet. Jednak jeśli chodzi o umiejętność określania siły nabywczej pieniędzy (prośba o wskazanie, za który banknot i monetę można kupić najwięcej cukierków), widoczny jest duży progres, jaki dokonuje się w tym zakresie wraz z wiekiem dzieci. Mianowicie, młodsze dzieci znacznie gorzej radzą sobie z takim zadaniem niż dzieci starsze.

Podobnych wniosków dostarczyło badanie A. Kurpierz, M. Maciejasz-Świątkiewicz i E. Milek [Kurpierz, Maciejasz-Świątkiewicz, Milek 2008], które na znacznie mniejszą skalę również przeprowadziły badanie wśród dzieci przedszkolnych; miało ono formę zabawy tematycznej w sklep i dotyczyło postrzegania wartości pieniądza. Dzieciom jednocześnie przedstawiono dwie identyczne zabawki – dużą i małą, oraz dano do dyspozycji formatki monet i banknotów. Okazało się, że dzieci rzeczywiście przypisują banknotom większą wartość, jednak nie występował związek między wartością zabawki a użyciem monet przez dzieci. Z kolei dzieci częściej używały banknotów, kiedy wyżej oceniały wartość zabawki.

Z kolei badacze J. Bruner i C. Goodman prosili dzieci, aby oceniły wielkość monet lub tekturowych krążków o tej samej wielkości. Dzieci dopasowywały kręgi

światła o różnym promieniu do przedstawionych im monet i krążków. W wyniku badania stwierdzono, że dzieci postrzegają monety jako większe niż tekturowe krążki o takiej samej średnicy [Bruner, Goodman 1947].

Kolejna grupa badań odnosi się do różnych form aktywności finansowej dzieci, np. oszczędzania. Badania P. Webleya i współpracowników [Webley i in. 2006] zostały przeprowadzone w formie gry symulującej rynek. W tej grze na początku dzieci dostawały żetony symbolizujące pieniądze i były informowane, że jeśli zaoszczędzą część z nich, to na końcu gry będą je mogły wymienić na zabawkę. W trakcie gry dzieci mogły wydawać żetony na słodycze lub inne drobiazgi, pieniądze mogły zostać ukradzione itp. Dzieci mogły też wpłacać żetony do banku. Badanie to ukazało, że wraz z wiekiem dzieci coraz lepiej rozumieją potrzebę oszczędzania i odraczania gratyfikacji z tym związanej, ale nie robią tego chętnie. Analogiczny schemat badania zastosowali R. Abramovich, J. Freedman i P. Pliner [Abramovich, Freedman, Pliner 1991], z tym że użyli prawdziwych pieniędzy, które na zakończenie gry dzieci mogły zatrzymać.

W odniesieniu do zachowań związanych z ubezpieczaniem się D. Lassarre i Ch. Roland-Levy wykazały, że dzieci rozumieją konieczność ubezpieczania własności, ubezpieczania własnego zdrowia czy ubezpieczania się na starość. Dzieci poddane badaniu rozumiały także, że nie wszystkie przedmioty mogą być ubezpieczane, np. oceny w szkole czy pogoda. Wykazywały one także zrozumienie tego, że niektóre przedmioty muszą, a niektóre mogą być ubezpieczane [Roland-Levy 2004, s. 286-288]. W zakresie płacenia podatków badania mają głównie formę wywiadów i wskazują, że dzieci do 14 roku życia słabo rozumieją system podatkowy i potrzebę płacenia podatków [Zaleśkiewicz 2013, s. 160-162].

4. Zachowania finansowe dzieci w świetle badań z zakresu finansów

W ujęciu finansowym dzieci postrzegane są jako potencjalni uczestnicy rynku finansowego i w takim charakterze są obiektem badań. Rzeczywiście, uwzględniając warunki polskie, można stwierdzić, że jest to dość znaczna grupa, która w przyszłości może istotnie determinować to, jakie usługi finansowe, jak, gdzie i kiedy będą świadczone, a patrząc z perspektywy instytucji finansowych – jakie korzyści ekonomiczne będzie można dzięki nim osiągnąć. Badania prowadzone w tym ujęciu mają głównie formę ankietową. Sprawia to, że ze względów metodologicznych badaniami tymi mogą być objęte tylko dzieci starsze, potrafiące czytać i pisać. W odniesieniu do najmłodszych dzieci badania powinny koncentrować się na obserwacji zachowań, a nie zbieraniu opinii drogą sondażu. Tym bardziej że na tym etapie rozwoju dzieci cechują się dość silną skłonnością do fantazjowania, co znacznie pomniejsza wiarygodność badań w formie wywiadów [Venulet 2003]. W odniesieniu do badań z udziałem dzieci należy pamiętać, że nie są one małymi dorosłymi i mają różne ograniczenia poznawcze i emocjonalne, a także o tym, że nie są one w pełni samo-

dzielne. Dlatego też czasami w badaniach tych uczestniczą rodzice lub opiekunowie [*Dzieci i pieniądze*… 2010], a nawet nauczyciele, np. w amerykańskim badaniu K. Holland [Marchewka 2013]. Taki sposób prowadzenia badań sprawia, że ich interpretacja jest ograniczona. Pojawia się bowiem pytanie, co ukazują wyniki – czy to, co sądzą dzieci, czy to, to sądzą ich rodzice? Czy na tej podstawie można analizować postawy dzieci czy raczej mniemanie o tych postawach w oczach ich rodziców, opiekunów czy nauczycieli.

Jednym z przykładów tego rodzaju badań jest „Diagnoza wiedzy i świadomości ekonomicznej dzieci i młodzieży w Polsce" zrealizowana w ramach projektu badawczego przez konsorcjum Fundacji Pracowni Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia" oraz IQS Group na zlecenie Narodowego Banku Polskiego. Z badania tego wynikło, że dzieci w wieku szkolnym (na poziomie szkoły zarówno podstawowej, gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej) mają stały kontakt z pieniędzmi. Większość z nich (60%, 70% i 76% na poszczególnych poziomach kształcenia) deklarowała fakt dysponowania środkami na własne wydatki. Niestety, już tylko około 1/3 z nich deklarowała posiadanie oszczędności (odpowiednio 26%, 31% i 36%), co oznacza, że znaczna część uzyskiwanych przez młodzież pieniędzy jest przeznaczana na konsumpcję. Deklarowane oszczędności uczniowie zazwyczaj trzymają w domu, ale im są starsi, tym częściej przechowują pieniądze w inny sposób. Związane jest to z tym, że wśród badanych osób tylko niewielki odsetek posiada własne konto bankowe (odpowiednio 2%, 7% i 23%) [Fundacja Pracowni Badań i Innowacji Społecznych 2014].

Badania zachowań finansowych dzieci są podejmowane w ramach finansów, głównie ze względów praktycznych, związanych z kształtowaniem oferty usług finansowych. Ponieważ dzieci młodsze nie są postrzegane jako potencjalni usługobiorcy, co wynika z psychologicznych i prawnych ograniczeń ich funkcjonowania, nie występuje zapotrzebowanie na badanie tej grupy wiekowej dzieci.

5. Zakończenie

Zachowania finansowe nie pojawiają się nagle i dopiero w dorosłym życiu człowieka, lecz w procesie, który kształtuje się przez lata. Począwszy od najmłodszych lat, dzieci stykają się z pieniądzem i nie do końca w sposób uświadomiony kształtują swoje postawy, które w dużej mierze wynikają z naśladownictwa. Pokazuje to, że pieniądz jest narzędziem społecznym, a nie tylko ekonomicznym, gdyż przy jego udziale kolejnym pokoleniom przekazywane są postawy wypracowane wcześniej przez rodziców. Dowodzi to także tego, że zachowania finansowe są współcześnie powszechne i w sposób mniej lub bardziej uświadomiony towarzyszą ludziom od najwcześniejszych momentów życia. Znaczna część osób dorosłych nie zdaje sobie sprawy z tego, że ich dzieci, jako świetni obserwatorzy, biorą z nich przykład i bardzo wcześnie całkiem sprawnie posługują się pieniędzmi. Z tego też powodu można z całą pewnością stwierdzić, że warto badać zachowania finansowe dzieci. Warto

bowiem wiedzieć, kiedy i w jakim zakresie dzieci uzyskują świadomość pieniędzy, w jaki sposób kształtują się ich postawy wobec pieniądza i jakie one są. Taka wiedza może być bardzo użyteczna przede wszystkim dla instytucji finansowych, ale także dla instytucji edukacyjnych, które zajmują się promowaniem właściwych zachowań ekonomicznych i finansowych. Należy również zdawać sobie sprawę z tego, jak ważna jest wczesna edukacja ekonomiczna i finansowa, pozwalająca w prawidłowy sposób ukształtować zachowania finansowe. Dzięki temu można zapobiegać różnego rodzaju patologiom finansowym i kształtować właściwe wzorce zachowań finansowych. W tym aspekcie ciekawe jest, jakie podejście do badania zachowań finansowych charakteryzuje pedagogikę jako dyscyplinę, w obrębie której następuje kreacja niektórych zachowań. Jakkolwiek ten wątek nie został badany w ramach niniejszego opracowania, w praktyce ujawnia się rosnące znaczenie edukacji finansowej, nie tylko w zakresie nauczania szkolnego, ale również jako elementu aktywności różnych instytucji finansowych, np. Narodowego Banku Polski czy fundacji bankowych.

Analizując dylemat dotyczący metod badawczych oraz dyscyplin, w ramach których badanie zachowań finansowych dzieci powinno być realizowane, należy stwierdzić, że trzymając się ściśle założeń ekonomii, iż podmiotem gospodarującym jest tylko ten, kto potrafi w sposób autonomiczny podejmować decyzje, dzieci nie są decydentami w ujęciu ekonomicznym i finansowym. Przede wszystkim dlatego, że nie uzyskują (w dominującej większości) korzyści ekonomicznych związanych z posiadaniem czynników produkcji. Ich rachunek ekonomiczny niemal zawsze będzie wykazywał ujemny wynik. Dodatkowo podmioty decyzyjne powinny korzystać z algorytmu podejmowania decyzji, który dla dzieci – zwłaszcza młodszych – jest zbyt trudny w zastosowaniu. W dużej mierze kierują się one emocjami, a nie zaawansowaną analizą, a zatem nie można mówić o racjonalnej decyzji. Nie można jednak twierdzić, że problematyka ta nie dotyczy finansów jako nauki. Stanowi ona niewątpliwie ciekawy wątek, którego nie można nie dostrzegać, chcąc kształtować atrakcyjną dla odbiorców ofertę usług finansowych.

Badania prowadzone na gruncie finansowym sprowadzają się zatem przede wszystkim do oceny postaw, a nie zachowań finansowych dzieci względem różnych produktów i usług finansowych. Z kolei w ujęciu psychologicznym badane są głównie zachowania finansowe, a czasami również postawy. Najważniejsze różnice, jakie ujawniają się w ramach tych dwóch podejść zostały przedstawione w tab. 2.

Z zestawienia wynika, że badania dotyczące zachowań finansowych dzieci, zgodnie z podejściem finansowym, mają głównie formę ankietową, a w konsekwencji − charakter badań korelacyjnych, pozwalających stwierdzić wyłącznie współwystępowanie określonych zmiennych. Ze względu na przyjmowaną przede wszystkim formę ankiety pozwalają opisywać zachowania finansowe wśród starszych dzieci na poziomie deklaratywnym, a nie rzeczywistym. Właściwie pozwalają raczej określić postawy, a nie rzeczywiste zachowania. Badanie te mają również ograniczoną ważność w czasie, ponieważ współwystępowanie analizowanych zmiennych podlega szybkim przemianom związanym ze zmianami rzeczywistości (w szczególności

Tabela 2. Różnice metodologiczne w zakresie badania zachowań finansowych dzieci w ujęciu psychologicznym i finansowym

Wyszczególnienie	Ujęcie psychologiczne	Ujęcie finansowe
Charakter odpowiedzi na pytania badawcze	Dlaczego zachowanie występuje?	Z czym zachowanie współwystępuje?
Aspekt pomiaru	Behawioralny (rzeczywiste zachowania)	Deklaratywny (deklarowane postawy i zachowania)
Grupa badawcza	Wszystkie grupy wiekowe, w tym dzieci małe	Tylko dzieci starsze
Wielkość próby badawczej	Niewielkie (kilkudziesięcioosobowe)	Duże (kilkusetosobowe)
Dominująca metoda badań	Głównie eksperymenty	Głównie ankiety
Trwałość wniosków z badań	Uniwersalne, trwałe	Ważność ograniczona w czasie

Źródło: opracowanie własne.

w odniesieniu do analizowanych wartości). Ukazanie trwałych zależności wymagałoby ciągłości badań prowadzonych według takiego samego schematu.

Badania w ujęciu psychologicznym odpowiadają z kolei na pytania o to, dlaczego zachowania finansowe występują i dlaczego przebiegają w określony sposób w danej grupie wiekowej. Ponieważ zazwyczaj mają formę eksperymentu, pozwalają uchwycić związki przyczynowo-skutkowe między zmiennymi, a dodatkowo mierzą rzeczywiste zachowania, choć w warunkach kontrolowanych, a nie naturalnych. Mogą w nich uczestniczyć również dzieci małe, a wyniki są względnie stałe w czasie, co przyczynia się do ich uniwersalności.

Konkludując rozważania zawarte w niniejszym opracowaniu, można stwierdzić, że badania zachowań finansowych dzieci są prowadzone w różnych ujęciach i różnymi metodami. Nie można uznać ich za wykluczające się, ale raczej za komplementarne. Pozwala to na ukazanie zachowań finansowych dzieci w różny sposób. Kluczową kwestią wydaje się to, że badania psychologiczne służą przede wszystkim poznaniu psychiki dzieci i pozwalają określić względnie trwałe schematy, związki przyczynowo-skutkowe dotyczące zachowań finansowych, podczas gdy badania w obrębie finansów mają głównie charakter badań rynkowych, pozwalających określić pewne preferencje ankietowanych, raczej postawy, a nie faktyczne zachowania. W tym ujęciu i w odniesieniu do szczególnej grupy, jaką są dzieci, wnioskowanie na podstawie badań napotyka pewne ograniczenia.

Literatura

Abramovich R., Freedman J., Pliner P., 1991, *Children and money: Getting and allowance, credit versus cash, and knowledge of pricing,* Journal of Economic Psychology, no. 12, s. 27-45.

Bąbel P., Suchowiejska M., Ostaszewski P., 2010, *Analiza zachowania od A do Z,* GWP, Gdańsk.

Bee H., 2004, *Psychologia rozwoju człowieka*, Zysk i S-ka, Poznań.

Berti A., Bombi A., 1981, *The development of the awarness of money and its value: A longitudinal study*, Child Development, no. 52, s. 1179-1187.

Bruner J., Goodman C., 1947, *Value and needs as organizing factors in perception*, Journal of Abnormal and Social Psychology, no. 42, s. 33-44.

Dzieci i pieniądze. Kieszonkowe nie poddaje się kryzysowi, 2010, http://www.ipsos.pl/kieszonkowe--dzieci-2010 (24.03.2016).

Flejterski S., 2007, *Metodologia finansów. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa.

Flejterski S., 2009, *Neurobankowość. Nauki o finansach w poszukiwaniu nowych paradygmatów*, [w:] *Finanse 2009 – teoria i praktyka. Bankowość*, Brzozowska K., Flejterski S. (red.), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.

Fundacja Pracowni Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia" oraz IQS Group, 2014, *Aktywność finansowa dzieci i młodzieży w Polsce. Wyniki badania ilościowego*, Warszawa.

Klimczak B., 2011, *Mikroekonomia,* Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław.

Kupisiewicz M., 2004, *Jak kształtuje się u dzieci rozumienie wartości pieniądza: metody diagnostyczne, ich cechy psychometryczne oraz wskazówki do interpretacji wyników badań,* Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Warszawa.

Kurpierz A., Maciejasz-Świątkiewicz M., Milek E., 2008, *Kształt pieniądza a percepcja jego wartości przez dzieci w wieku przedszkolnym*, materiał niepublikowany.

Maciejasz-Świątkiewicz M., Musiał M., 2014, *Zarys ekonomii behawioralnej. Wprowadzenie do psychologicznych aspektów gospodarowania. Podręcznik akademicki*, Uniwersytet Opolski, Opole.

Marchewka M., *Czego amerykańska młodzież nie wie na temat pieniędzy*, 2013, http://www.coslychacwbiznesie.pl/ludzie/czego-amerykanska-mlodziez-nie-wie-na-temat-pieniedzy (24.03.2016).

Roland-Levy Ch., 2004, *W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne*, [w:] *Psychologia ekonomiczna*, Tyszka T. (red.), GWP, Gdańsk.

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8.08.2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych, DzU nr 179, poz. 1065.

Schaffer R., 2005, *Psychologia dziecka.* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Strauss A., 1952, *The development and transformation of monetary meanings in the child*, American Sociological Review, no. 17, s. 275-286.

Tyszka T., Zaleśkiewicz T., 2004, *Psychologia pieniądza*, [w:] *Psychologia ekonomiczna*, Tyszka T. (red.), GWP, Gdańsk.

Venulet P., *Dziecko w badaniach rynkowych*, 2003, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/X/XB/dzieckow.html (24.03.2016).

Wąsowicz-Kiryło G., 2008, *Psychologia finansowa*, Difin, Warszawa.

Webley P., Otto A., Schots P., Westerman J., 2006, *Children's use of saving strategies: An experimental approach,* Journal of Economic Psychology, no. 27, s. 57-72.

Zaleśkiewicz T., 2013, *Psychologia ekonomiczna,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.